

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΩΝ ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΩΝ 2023 – ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

ΘΕΜΑ Α1

α. Κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έφτασε στην Ελλάδα το 1932, στο εξωτερικό εμπόριο κυριάρχησε προοδευτικά η μέθοδος του διακανονισμού «κλήρικ». Οι διεθνείς συναλλαγές δεν γίνονταν, δηλαδή, με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία των εισαγωγών με την αντίστοιχη των εξαγωγών, στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών. Για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου οι συναλλαγές με το εξωτερικό ήταν έντονα ελλειμματικές, η διαδικασία αυτή, πέρα από τα αρνητικά, είχε και θετικά στοιχεία.

β. Ένα σοβαρό ζήτημα, που αντιμετωπίστηκε με επιτυχία από την πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας κατά την περίοδο της αυτονομίας (1898-1913), ήταν το καθεστώς της τοπικής Εκκλησίας. Με τον Οργανικό Νόμο του 1900, δόθηκε λύση σε ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα, όπως ήταν η σχέση της Εκκλησίας της Κρήτης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η εκλογή Μητροπολίτη και Επισκόπων. Το βασικό σχήμα, που ισχύει με μικρές τροποποιήσεις έως σήμερα, είναι ένα καθεστώς ημιαυτόνομης Εκκλησίας, της οποίας ο Προκαθήμενος εκλέγεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Κρητική Πολιτεία εκδίδει το Διάταγμα της αναγνώρισης και εγκατάστασής του.

γ. Ο ξεριζωμός των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ευαισθητοποίησε τους Έλληνες της Ρωσίας, οι οποίοι ήδη από το Α' Πανελλήνιο Συνέδριο, τον Ιούλιο του 1917 στο Ταϊγάνιο αποφάσισαν την εκλογή Κεντρικού Συμβουλίου για τη δημιουργία ανεξάρτητου Ποντιακού Κράτους, με προσωρινή έδρα την πόλη Ροστόβ.

ΘΕΜΑ Α2

- α. Λ
- β. Σ
- γ. Σ
- δ. Σ
- ε. Λ

ΘΕΜΑ Β1

α) Στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1827), μεγάλα κύματα προσφύγων από την Ήπειρο κατευθύνθηκαν στη Δυτική Στερεά, για να αποφύγουν τα τουρκικά αντίποινα, μετά την καταστολή του κινήματος, το καλοκαίρι του 1821. Πλήθη συνέρρευσαν στο Μεσολόγγι. Τελευταίοι κατέφθασαν οι Σουλιώτες στις αρχές του 1823, μέσω των Ιόνιων νησιών, μετά τη λύση της πολιορκίας του Σουλίου. Οι Σουλιώτες πρόσφυγες έφτασαν σε μια περίοδο κατά την οποία το Μεσολόγγι, μετά την εκδίωξη των Τούρκων από τη Δυτική Στερεά, είχε πλέον επιβαρυνθεί υπερβολικά. Οι εγχώριοι δυσφορούσαν έντονα γι' αυτήν τη συνεχή εισροή προσφυγικών πληθυσμών. Για να ανακουφιστεί η πόλη, το Βουλευτικό παραχώρησε στους Σουλιώτες το Ζαπάντι, βορειοδυτικά του Αγρινίου. Οργανωμένες όμως αντιδράσεις των ντόπιων ματαίωσαν τη σχεδιαζόμενη παραχώρηση γης για εγκατάσταση προσφύγων. Παρά την αποτυχία, η απόφαση αυτή αποτελεί την πρώτη ιδέα για αποκατάσταση προσφύγων στα χρόνια του Αγώνα και έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα αξιοποίησης των «εθνικών γαιών», που επρόκειτο να απασχολήσει αργότερα το νεοελληνικό κράτος. Από τους Ηπειρώτες πρόσφυγες, πρώτοι οι Σουλιώτες πέτυχαν να εκπροσωπηθούν στην Γ' Εθνοσυνέλευση, όπου έθεσαν ως βασικό θέμα την παραχώρηση τόπου για μόνιμη εγκατάσταση.

β) Στην περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα (1833-1862), για τους Σουλιώτες οι αναβολές δεν είχαν ούτε τώρα τέλος. Αποφασίστηκε το 1837 η ίδρυση συνοικισμού τους στο Αντίρριο, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Σοβαρότερη φαίνεται ότι ήταν η προσπάθεια ίδρυσης ενός συνοικισμού Ηπειρωτών στην Κυλλήνη το 1840. Άλλοι Ηπειρώτες και Σουλιώτες εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο.

ΘΕΜΑ Β2

Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, έμπειρος πολιτικός, πρώην πρωθυπουργός της Ελλάδας και μετέπειτα Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, ανέλαβε τα καθήκοντα του στις 18 Σεπτεμβρίου 1906. Η πολιτική ομαλότητα επανήλθε στην ταραγμένη Κρήτη και μια νέα περίοδος δημιουργίας εγκαινιάστηκε. Η οικονομία βελτιώθηκε, η δημόσια διοίκηση αναδιοργανώθηκε και καταβλήθηκε ιδιαίτερη φροντίδα για την οργάνωση της δημόσιας υγείας και της παιδείας. Το πιο σημαντικό είναι ότι οργανώθηκε για πρώτη φορά η Πολιτοφυλακή της Κρήτης, δηλαδή ο πρώτος στρατός του νησιού (1907), που εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη, όπως φάνηκε αργότερα στους Βαλκανικούς πολέμους 1912 - 1913. Η παρουσία των ξένων στρατευμάτων κατέστη πλέον περιττή και οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να εκκενώσουν την Κρήτη μέσα σε ένα χρόνο, με μόνη εγγύηση την ασφάλεια των μουσουλμάνων της νήσου. Ένα ευχαριστήριο Ψήφισμα της Κρητικής Βουλής (21 Μαΐου 1908) προς τις Μ. Δυνάμεις ήταν η επίσημη πολιτική πράξη της χειραφέτησης της Κρήτης από την προστασία των Μ. Δυνάμεων. Το νησί έπρεπε πλέον να κινείται με τις δικές του δυνάμεις στη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος.

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΘΕΜΑ Γ1

Οι διαφορές του αγροτικού προβλήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με γειτονικές ή άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οφείλονταν στις ιστορικές ιδιομορφίες της ελληνικής ανάπτυξης. Το ίδιο ισχύει και για το εργατικό κίνημα. Στο τέλος του 19ου αιώνα συναντάμε στην Ελλάδα σοσιαλιστικές ομάδες και εργατικές ομαδοποιήσεις. Η πολιτική και κοινωνική τους επιρροή ήταν σαφώς μικρότερη από εκείνη που άσκησαν αντίστοιχα κινήματα σε βιομηχανικές χώρες της Δύσης αλλά και σε βαλκανικές (π.χ. Βουλγαρία). Η απουσία μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων οδήγησε σ' αυτήν την καθυστέρηση από κοινού με άλλους παράγοντες. Στο κείμενο Α (Percy Martin, *La Grèce nouvelle*, Librairie orientale et américaine, Paris 1913, σ. 176-177) περιγράφεται με λεπτομέρειες η κατάσταση που επικρατούσε στα εργοστάσια της Ελλάδας κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα. Ο συγγραφέας αναφέρεται στις άθλιες συνθήκες υγιεινής καθώς και στα απάνθρωπα ωράρια εργασίας των εργατών και εργατριών οι οποίοι εργάζονται κυρίως χειρωνακτικά χωρίς να αμείβονται για τις υπερωρίες τους. Παράλληλα γίνεται αναφορά στην ύπαρξη των πρώτων εργατικών σωματείων τα οποία όμως δεν κάνουν δεκτές ως μέλη τις γυναίκες εργάτριες. Επομένως εύκολα συμπεραίνεται ότι η ταξική συνείδηση των εργατών δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα. Στα μεγάλα δημόσια έργα της περιόδου, σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού προερχόταν από το εξωτερικό (στη διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου εργάστηκαν πολλοί Ιταλοί) ή ήταν πρόσκαιρης, βραχύχρονης απασχόλησης. Πιο σταθερό εργατικό δυναμικό δούλευε στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις, όπου και εκδηλώθηκαν οι πρώτες καθαρά εργατικές εξεγέρσεις (Λαύριο, 1896). Στο κείμενο Α γίνεται λόγος για κάποιες δηλές προσπάθειες απεργιακών κινητοποιήσεων των εργατών κυρίως στην Αθήνα που όμως απέτυχαν και ως προς την ανταπόκριση αλλά και ως προς το αποτέλεσμα. Στον ιδεολογικό τομέα η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εμπόδιζε την ανάπτυξη και διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο. Είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ότι το κείμενο είναι απόσπασμα βιβλίου που εκδόθηκε το 1913 δηλαδή στο τέλος των Βαλκανικών πολέμων.

Η κατάσταση αυτή κράτησε ως το τέλος των Βαλκανικών πολέμων. Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα, μιας πόλης με σημαντικό -για τα μέτρα της περιοχής- βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για το εργατικό κίνημα. Η μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση της πόλης, η Φεντερασιόν, με πρωτεργάτες σοσιαλιστές από την ανοιχτή σε νέες ιδέες εβραϊκή κοινότητα της πόλης, αποτέλεσε σημαντικό διαυλο για τη διάδοση σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα. Το κείμενο Β, (Γ. Β. Λεονταρίτης, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, (μτφρ. Σ. Αντίοχος), Εξάντας, Αθήνα 1978, σ. 50-51) παραθέτει σημαντικές πληροφορίες για την εργατική αυτή οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η Φεντερασιόν ξεκίνησε ως οργάνωση αποκλειστικά εβραϊκή, από μία μικρή πολιτική λέσχη που ίδρυσε ο Αβραάμ Μπεναρόγιας μαζί με λίγους συνεργάτες του κατά τη διάρκεια της επανάστασης των Νεοτούρκων, τον Ιούνιο του 1908. Παρόλο που ο στόχος τους ήταν να συμπεριλάβουν στους κόλπους της σοσιαλιστές όλων

των εθνικοτήτων, οι συνθήκες δεν το επέτρεψαν μιάς και υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες καθώς και έντονη εχθρότητα ανάμεσα στις σοσιαλιστικές οργανώσεις. Κατάφεραν όμως να οργανώσουν τους εργάτες της Μακεδονίας και έτσι να συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη του ελληνικού σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος μετά τους βαλκανικούς πολέμους και την προσάρτηση της Μακεδονίας στην Ελλάδα.

ΘΕΜΑ Δ1

α) Με αφορμή τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις ως προς τη σκοπιμότητα ή μη της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο. Οι Φιλελεύθεροι τάσσονταν υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ, επειδή προσδοκούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα θα είχε εδαφικά οφέλη. Το κείμενο Α (Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης: Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος και βενιζελισμός (1909-1922)*, Πατάκης, Αθήνα 2020, σ. 129-130) παραθέτει σημαντικές πληροφορίες αναφορικά με τα αίτια της στάσης του αρχηγού των Φιλελευθέρων και πρωθυπουργού Ε.Βενιζέλου. Σύμφωνα με αυτό, ο Βενιζέλος επιθυμούσε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ καθώς ανησυχούσε για τα εθνικά ζητήματα των νησιών του ανατολικού Αιγαίου και της Μικράς Ασίας και κατ'επέκταση για τον κίνδυνο εξαφάνισης του ελληνισμού στις περιοχές αυτές. Παράλληλα, ο έλληνας πρωθυπουργός γνώριζε καλά τη γεωπολιτική του ελληνικού χώρου και την ευαίσθητη θέση της Ελλάδας στη Μεσόγειο. Η θέση του λοιπόν διαμορφώνεται κάτω λοιπόν από τη σκιά του Μικρασιατικού ζητήματος, που οδήγησε 150.000-200.000 πρόσφυγες να ζητήσουν καταφύγιο στην Ελλάδα, αλλά και κάτω από το φόβο εξόντωσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού από τους Νεότουρκους.

Ο βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο είχαν διαφορετική εκτίμηση. Θεωρούσαν ανεύθυνα τη θέση των Φιλελευθέρων, εκτιμώντας ότι η έκβαση του πολέμου ήταν αβέβαιη και θα μπορούσαν να νικήσουν οι Κεντρικές δυνάμεις. Δεδομένης της κυριαρχίας της Αγγλίας στην ανατολική Μεσόγειο, και παρά τους δεσμούς του με τη Γερμανία, ο Κωνσταντίνος δεν μπορούσε να ζητήσει συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, γι' αυτό έλαβε θέση υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδας. Το κείμενο Β (Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017, σ. 138), παρουσιάζονται οι λόγοι που οδήγησαν τον βασιλιά Κωνσταντίνο στη θέση αυτή. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο βασιλιάς είχε συγγενική σχέση με την αυτοκρατορική οικογένεια των Χοετζόλλερν και ήταν εξοικειωμένος με το πνεύμα της γερμανικής Αυλής. Παράλληλα όντας απόφοιτος της στρατιωτικής Ακαδημίας του Βερολίνου, είχε διαμορφώσει συντηρητική ιδιοσυγκρασία και πίστευε στην υπεροχή των γερμανικών όπλων. Οι καταβολές του αυτές μαζί με την επιφυλακτικότητα και τη διστακτικότητα του καθόρισαν τη θέση του δηλαδή την ουδετερότητα η οποία θα στερούσε ίσως τα εδαφικά οφέλη αλλά θα κρατούσε τη χώρα μακριά από κινδύνους.

β) Η εμμονή του Κωνσταντίνου στην ουδετερότητα, τον οδήγησε να δράσει με τρόπο που υπέσκαπτε τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος. Ο βασιλιάς, ανέπτυξε μυστική διπλωματία εν αγνοία της κυβέρνησης, καταφεύγοντας ακόμη και σε παράνομα μέσα (π.χ. παράδοση απόρρητων διπλωματικών εγγράφων στους Γερμανούς.) Το 1915 προκάλεσε δύο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης. Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν μετά τη δεύτερη παραίτηση του Βενιζέλου, δεν συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι, καθώς θεωρούσαν την ενέργεια του βασιλιά ως παραβίαση του συντάγματος. Το κείμενο Γ (Thomas W. Gallant, Νεότερη Ελλάδα: Από τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας (επιστημονική επιμέλεια: Δήμητρα Λαμπροπούλου και Κατερίνα Γαρδίκια), Πεδίο, Αθήνα 2017, σ. 284-285) επιβεβαιώνει την ιστορική αφήγηση αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι στις εκλογές εκτός από τους Φιλελεύθερους απείχε και η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος επομένως η νέα κυβέρνηση δεν είχε τη λαϊκή υποστήριξη. Εκτός από αυτό όμως οι σχέσεις των βενιζελικών με τον βασιλιά γίνονταν όλο και χειρότερες αφού κάθε πλευρά ακολουθούσε και πió σκληρή γραμμή. Εκδηλώσεις βίας και φανατισμού δημιούργησαν χάσμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις και κυριάρχησε το μίσος. Όποιος ήταν κατά του πολέμου, κινούσε αμέσως την υποψία στους Βενιζελικούς, ότι ήταν κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, κατά των εθνικών συμφερόντων. Οι Αντιβενιζελικοί έβλεπαν στο πρόσωπο των Βενιζελικών βίαιους πράκτορες της Αντάντ, που μάχονταν τον βασιλιά, κατέστρεφαν την ενότητα του έθνους και έθεταν σε κίνδυνο το κράτος. Τα δύο κόμματα διέφεραν όλο και λιγότερο μεταξύ τους στην πολιτική πρακτική και την προπαγάνδα, παράλληλα όμως όλο και περισσότερο ενισχύονταν ο διπολισμός. Στα μέσα του 1916 το Κοινοβούλιο χάθηκε ουσιαστικά από το προσκήνιο. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι η χώρα βρισκόταν στο χείλος ενός εμφυλίου πολέμου ενώ ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε αποσυρθεί στην Κρήτη. Το κλίμα της εποχής επέτρεψε να συμμετάσχουν στη διαμάχη και στρατιωτικοί, οι οποίοι δημιούργησαν δύο οργανώσεις αντίθετες μεταξύ τους, ανάλογα με το αν τα συμφέροντα κάθε ομάδας εξυπηρετούνταν από τον πόλεμο ή την ουδετερότητα. Έτσι, σύμφωνα πάντα με το κείμενο Γ, βενιζελικοί αξιωματικοί του στρατού συγκρότησαν μια μυστική οργάνωση, την Εθνική Άμυνα, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, που είχε στόχο να ανατρέψει τον βασιλιά και να επαναφέρει την κυβέρνηση του Ιουνίου 1915. Στις 26 Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος συγκρότησε δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη. Η Ελλάδα είχε πλέον δύο κυβερνήσεις.